

Examentraining Havo Economie 2022

INHOUD	pagina
Aan de docent	4
Aan de leerling	5
Register	6
Eindexamen havo 2016	8
Herexamen havo 2016	22
Eindexamen havo 2017	36
Herexamen havo 2017 (zonder uitwerkingen)	52
Eindexamen havo 2018	64
Herexamen havo 2018	80
Eindexamen havo 2019	93
Herexamen havo 2019 (zonder uitwerkingen)	108
Eindexamen havo 2021	120
Herexamen havo 2021	137
Uitwerkingen eindexamen havo 2016	156
Uitwerkingen herexamen havo 2016	163
Uitwerkingen eindexamen havo 2017	170
Uitwerkingen eindexamen havo 2018	177
Uitwerkingen herexamen havo 2018	185
Uitwerkingen eindexamen havo 2019	192
Uitwerkingen eindexamen havo 2021	200
Uitwerkingen herexamen havo 2021	209
Checklist – Wat je moet kennen en kunnen voor je examen	219
Begrippenlijst	273
Scoresleutels	280

Herexamen havo 2021

De informatiebronnen bij dit examen staan bij de opgaven. Bij dit examen zijn geen hints en uitwerkingen beschikbaar. Het kan dienen als generale repetitie voor je examen.

2021 - II

Opgave 1 Eigen risico en aanvullende verzekering

uit een krant, december 2017:

Iedereen die in Nederland woont of werkt, moet een basisverzekering voor zorg - kortweg basispakket - afsluiten. De overheid bepaalt wat onder het basispakket valt en wat niet.

Daarnaast kunnen mensen een aanvullende zorgverzekering afsluiten om kosten te verzekeren die buiten het basispakket vallen, zoals tandzorg, fysiotherapie, hulpmiddelen of alternatieve geneeswijzen.

Het basispakket heeft een verplicht eigen risico van minimaal € 385 per persoon per jaar. Verzekerden die kiezen voor een vrijwillig verhoogd eigen risico, krijgen korting op de premie.

De gezamenlijke zorgverzekeringsmaatschappijen zien een trend dat verzekerden zich steeds rationeler gedragen:

- Klanten verzekeren zich alleen nog voor aanvullende zorg waarvan zij (bijna) zeker weten dat zij die gaan gebruiken.
- Gezonde mensen kiezen steeds vaker voor een verhoogd eigen risico bij het basispakket.

Gebruik het krantenartikel.

- 2p 1 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Een aanvullende zorgverzekering is een ...(1)... ten opzichte van het basispakket.
 - Doordat klanten steeds rationelere keuzes maken bij het afsluiten van een aanvullende zorgverzekering, zal averechtse selectie ...(2)....

Kies uit:

bij (1) complementair goed / substitutiegoed / inferieur goed

bij (2) toenemen / afnemen / gelijk blijven

Gebruik bron 1.

- 1p 2 Van welke marktform is er sprake op de markt voor basisverzekeringen voor zorg? Leg het antwoord uit.

Het veranderende klantgedrag kan duiden op een verandering in risico-aversie bij verzekerden (zie bron 2 en bron 3).

Gebruik bron 2 en bron 3.

- 2p 3 Leg voor elk van de bronnen uit hoe je hieruit een toename ofwel een afname van risico-aversie bij verzekerden kunt afleiden.

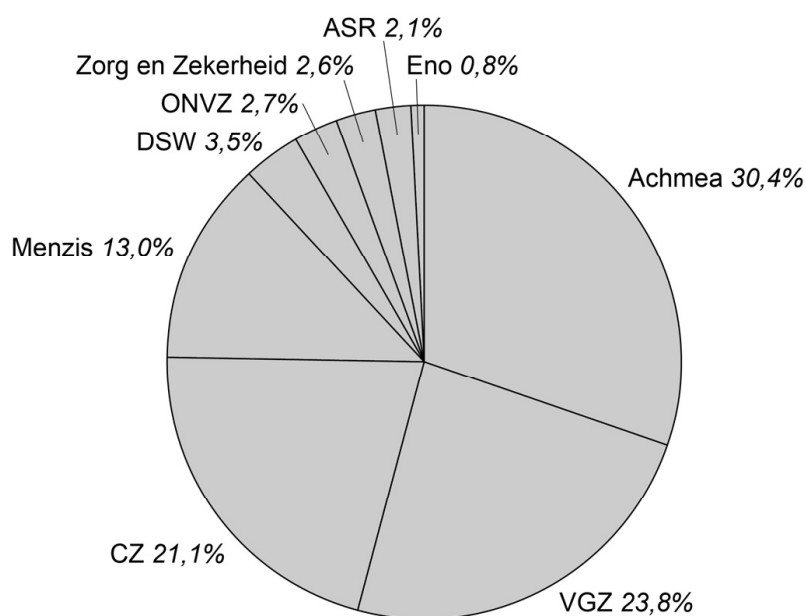
Zorgverzekeraar DSW introduceert voor het jaar 2018 een premiekorting van € 276 per persoon per jaar voor verzekerden die het eigen risico bij het basispakket met € 500 verhogen van € 385 naar € 885. Voorheen hadden alle verzekerden bij DSW alleen het verplichte eigen risico van € 385 per persoon per jaar.

Stel dat 13% van de verzekerden van DSW vrijwillig kiest voor een verhoging van het eigen risico naar € 885. Ga ervan uit dat het aantal verzekerden bij DSW in 2017 en 2018 gelijk is (zie bron 1).

Gebruik de voorgaande tekst en bron 1.

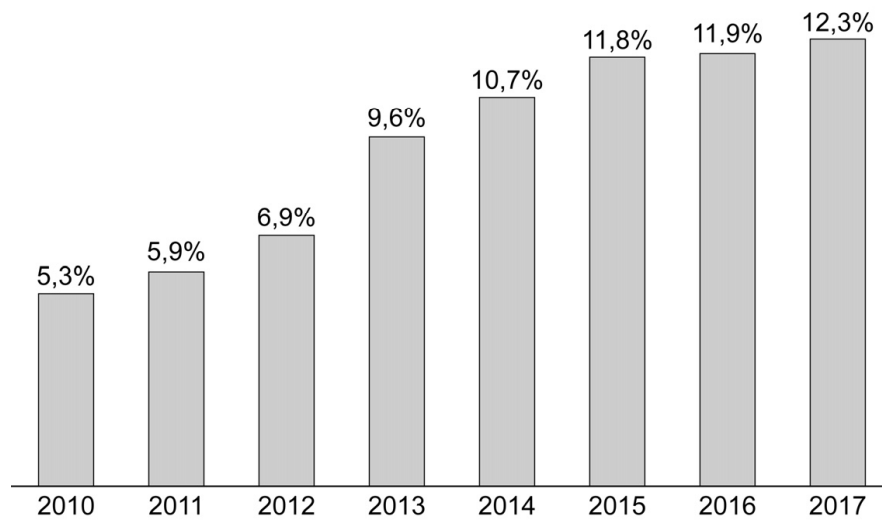
- 2p **4** Bereken hoeveel minder premie-inkomsten DSW in 2018 ontvangt als gevolg van de verleende premiekorting op het basispakket.
- 2p **5** Leg uit dat er bij de aanvullende zorgverzekeringen als gevolg van het veranderende consumentengedrag eigenlijk geen sprake meer is van verzekeren.

bron 1 marktaandelen¹⁾ zorgverzekeringsmaatschappijen als percentage van de 17 miljoen verzekerden (2017)

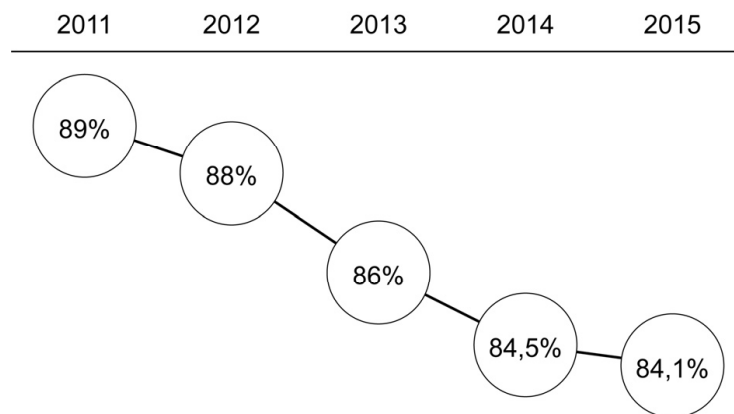

noot 1 op de markt voor basisverzekeringen voor zorg

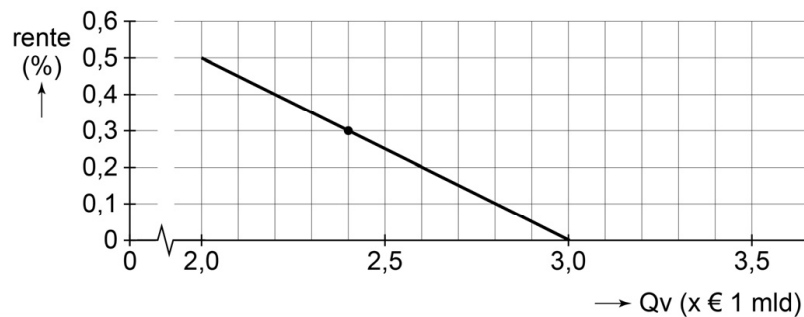
bron 2 landelijk percentage van de 17 miljoen verzekerden met een verhoogd eigen risico

bron 3 landelijk percentage van de 17 miljoen verzekerden met een aanvullende zorgverzekering

Voor het jaar 2022 wordt een rentepercentage van 0,3% verwacht. In de grafiek is de collectieve vraag naar studieleningen bij onder meer dit rentepercentage weergegeven.

Opgave 6 Zoek de zon op

Zonnepanelen zorgen voor een duurzame opwekking van energie. De Nederlandse overheid heeft de toepassing van zonnepanelen op woonhuizen in het verleden met een financieel programma gestimuleerd. De subsidieregeling bestaat al enige jaren niet meer. Voorzitter Carlein Solis van de stichting 'NL Duurzaam' stelt: "De terugkeer van de subsidieregeling is nodig voor de ontwikkeling naar een duurzaam Nederland."

- 2p 26 Leg uit dat er sprake is van ruilen over de tijd als de overheid subsidie geeft voor de duurzame opwekking van energie.

Carlein Solis: “Het herinvoeren van de subsidieregeling zal leiden tot een sterke stijging van de omzet voor producenten van zonnepanelen. De subsidie wordt verstrekt aan de producent. Zeker is ook dat het consumentensurplus zal toenemen doordat de subsidie wordt doorgegeven aan de consument. Bovendien heeft het positieve gevolgen voor de werkgelegenheid in andere sectoren van de economie.”

Gebruik bron 1.

- 1p 27 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Uitgaand van de situatie zonder subsidie bedraagt de prijselasticiteit van de vraag naar zonnepanelen ... (1)....
 - Blijkbaar is de vraag naar zonnepanelen ... (2)....

Kies uit:

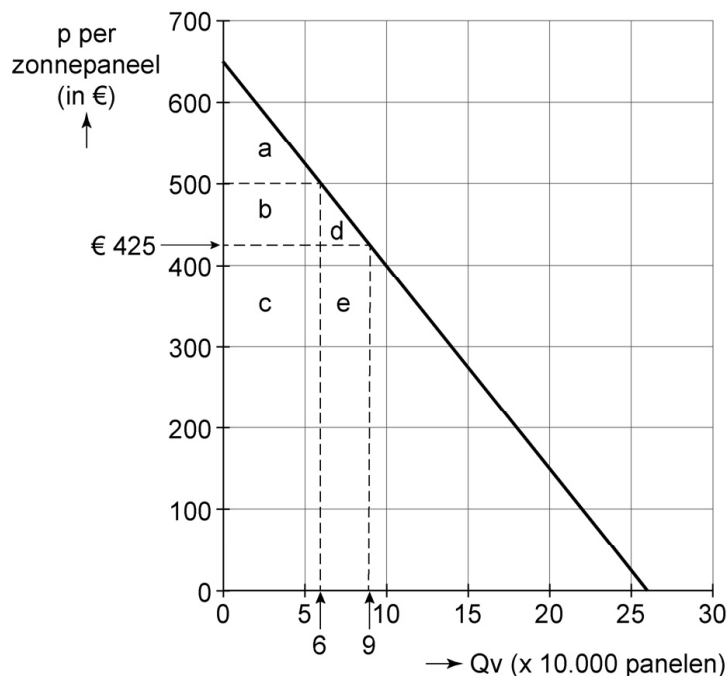
bij (1) 0,3 / -0,3 / 3,3 / -3,3

bij (2) elastisch / inelastisch

Gebruik bron 1.

- 1p 28 Geef met een letter of combinatie van letters de toename van het consumentensurplus aan bij herinvoering van de subsidieregeling.

bron 1 vraagfunctie naar zonnepanelen

De huidige prijs van zonnepanelen is € 500 per stuk. Bij herinvoering van de subsidieregeling zal de prijs per zonnepaneel dalen naar € 425.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Hints 2021-II

Opgave 1 Eigen risico en aanvullende verzekering

- 1 Een aanvullende verzekering kun je niet los of in plaats van een basisverzekering afsluiten. Bij averechtse selectie is er sprake van asymmetrische informatie.
- 2 De vier grootste verzekeringsmaatschappijen hebben samen een marktaandeel van ongeveer 90%.
- 3 Bij bron 2 zie je dat een steeds groter deel van de verzekerden kiest voor een hoger eigen risico en bron 3 laat zien dat een steeds kleiner deel kiest voor een aanvullende zorgverzekering.
- 4 Bereken eerst hoeveel klanten DSW heeft met behulp van bron 1. Daarna kun je uitrekenen hoeveel van hen kiest voor het verhoogde risico en wat dat de verzekeraar aan premie-inkomsten kost.
- 5 Bij verzekerden is sprake van collectieve solidariteit. De verzekerden delen met elkaar de schade. Niet iedereen veroorzaakt echter evenveel schade.

Opgave 2 Een handelsoorlog

- 6 In het algemeen zien we het dumpen van goederen op een buitenlandse markt als het verkopen van goederen tegen een lagere prijs dan de kostprijs.
- 7 De import van staal door de VS wordt als een uitgave op de goederenrekening van de betalingsbalans geboekt. De goederenrekening maakt deel uit van de lopende rekening, waar we de betalingen van goederen, diensten en productiefactoren op boeken.
- 8 Innovatie houdt in dat de kwaliteit van de productiefactoren en/of -technieken beter worden. Vooral investeringen in technologie zorgen voor een verhoging van de kwaliteit. Gevolg daarvan is dat de arbeidsproductiviteit van de werknemers stijgt.
- 9 In feite worden er bij deze vraag twee antwoorden gevraagd. Je moet uitleggen waarom de renteverhoging de werkgelegenheid aantast via de bestedingen (vraag) en je moet uitleggen hoe de renteverhoging via de wisselkoers van de Amerikaanse dollar de werkgelegenheid verlaagt (buitenlandse beleggers).
- 10 De letters A en C (vet) horen bij de VS. De letters B en D (cursief) bij de handelspartners. Kwadrant (A, B) hoort bij scenario 3. Kwadrant (C, D) hoort bij scenario 1. Je past nu de methode van de best respons toe.
- 11 Andere importbeperkende maatregelen dan de al eerdergenoemde zijn bijvoorbeeld een invoerquotum en een kwaliteitseis.

Opgave 3 Een flexibele AOW?

- 12 De benodigde AOW-uitkeringen worden omgeslagen over alle werkenden. Zij betalen de uitkeringen die de huidige AOW-gerechtigden krijgen. Je kunt je als werkende daar niet aan onttrekken, tenzij je zwart werkt. Bij het opbouwen van een pensioen leg je geld opzij voor later.
- 13 Het antwoord moet betrekking hebben op zowel de ontvangsten (premies), als op de uitgaven (uitkeringen) van de volksverzekering AOW.
- 14 Bij een waarde vaste uitkering blijft de koopkracht gelijk. Bereken eerst de maandelijkse AOW-uitkering in 2022 en daarna de daadwerkelijke uitkering die Henk krijgt doordat hij twee jaar eerder stopt.
- 15 In de oude situatie kreeg iedereen een gelijk maandelijks AOW-bedrag. Mensen met een hogere opleiding hebben fysiek minder zwaar werk en mogelijk langer doorwerken.

Opgave 4 Zelfstandigen niet solidair?

- 16 In 2008 (basisjaar) waren er 810.000 zzp'ers en dat was gelijk aan 9% van de werkzame beroepsbevolking in dat jaar (zie het krantenartikel). Volgens de grafiek is de werkzame beroepsbevolking met 2,1% gegroeid (indexcijfer = 102,1) en het aantal zzp'ers met 30,2% (indexcijfer = 130,2).
- 17 In een laagconjunctuur neemt de werkloosheid toe, omdat gezinnen en bedrijven steeds minder geld besteden. Wat doe je dan mogelijk als je als werknemer het ontslag ziet aankomen?
- 18 In de bouwsector werkt men meestal met cao-afspraken. Er is daar sprake van loonstarheid.
- 19 Bij een particuliere verzekering is sprake van averechtse selectie. Goede risico's verzekeren zich niet en slechte risico's juist wel. Bij een verplichte collectieve verzekering betalen ook goede risico's premie.
- 20 Willem vindt de bestaande situatie niet solidair. Zacharia bestrijdt dat. Willem bedoelt met 'evenveel' de AOW-uitkering. Die is straks voor beiden even hoog.
- 21 Als je het belastbaar inkomen van Willem en Zacharia uitrekent, zul je zien dat zij beiden een marginaal tarief hebben van 40,85%. Belastbaar inkomen Zacharia: $A - B$ = bruto-inkomen minus aftrekposten, Willem heeft geen aftrekposten.

Opgave 5 Lenen voor je studie

- 22 In je antwoord mag je de twee al genoemde factoren dus niet bespreken. De behoefte aan een geldlening hangt af van het eigen (arbeids)inkomen, de mate van risico-aversie (leenaversie) en de hoogte van de (studie)kosten.
- 23 Bepaal bij de genoemde verandering van het rentepercentage (R) de procentuele verandering van de prijs en de gevraagde hoeveelheid. Vul daarna de formule van de prijselasticiteit in.
- 24 Conclusie b stelt dat het rentebedrag (omzet) in 2022 lager is. De prijselasticiteit is inelastisch. Dit betekent dat de verandering van de gevraagde hoeveelheid relatief kleiner is dan de verandering van de prijs. Het prijseffect is dan groter dan het effect van de vraagverandering.
- 25 De voorwaarden van het sociaal leenstelsel zijn gunstig voor studenten. Dat maakt lenen ook gemakkelijker voor hen. Leg dat uit aan de hand van twee van de drie genoemde voorwaarden.

Opgave 6 Zoek de zon op

- 26 Ruilen over de tijd heeft betrekking op de verschuiving van koopkracht in de tijd door middel van lenen of sparen. De overheid kan de subsidies met huidig belastinggeld financieren. maar ook door middel van leningen die latere belastingbetalers moeten terugbetalen. Maar waarom wil de overheid dat de huidige of toekomstige belastingbetaler de zonnepanelen meefinanciert?
- 27 Je kunt hier de bekende formule van de prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid toepassen: $EPV = \%dQ / \%dP$. Bij een prijselasticiteit tussen 0 en -1 is de gevraagde hoeveelheid prijsinelastisch.
- 28 Het consumentensurplus is het verschil tussen de prijs en de betalingsbereidheid (vraaglijn). Teken eerst het consumentensurplus bij een prijs van € 500 en daarna het consumentensurplus bij een prijs van € 425. Het verschil is de toename van het surplus.

Opgave 1 Eigen risico en aanvullende verzekering

- 1** *Maximumscore 2 punten*
Een aanvullende verzekering kun je niet los afsluiten of in plaats van een basisverzekering. Bij averechtse selectie is er sprake van asymmetrische informatie. De verzekeraar weet niet welke klanten meer of minder gezond zijn. Minder gezonde klanten (slechte risico's) kiezen voor een lager eigen risico en meer gezonde mensen (goede risico's) voor een hoger eigen risico.
Daarom vul je bij (1) 'complementair goed' in en bij (2) 'toenemen'.
- 2** *Maximumscore 1 punt*
De vier grootste verzekeringsmaatschappijen hebben samen een marktaandeel van ongeveer 90%. Een beperkt aantal aanbieders is een kenmerk van een oligopolie.
- 3** *Maximumscore 2 punten*
Bij bron 2 zie je dat een steeds groter deel van de verzekerden kiest voor een hoger eigen risico en bron 3 laat zien dat een steeds kleiner deel kiest voor een aanvullende zorgverzekering. Beide ontwikkelingen wijzen op een afnemende risico-aversie. Steeds meer verzekerden durven dus een hoger risico te nemen en zijn bereid het risico van extra zorgkosten die onder de aanvullende verzekeringen vallen, zelf te dragen.
- 4** *Maximumscore 2 punten*
Bereken eerst hoeveel klanten DSW heeft met behulp van bron 1. Daarna kun je uitrekenen hoeveel van hen kiest voor het verhoogde risico en wat dat de verzekeraar aan premie-inkomsten kost.
DSW heeft een marktaandeel van 3,5%. Dat zijn bij een totaal van 17 miljoen verzekerden 595.000 klanten.
Berekening: $0,035 \times 17.000.000 = 595.000$.
13% van deze 595.000 verzekerden kiest voor een verhoogd eigen risico en bespaart daarmee aan premie € 276 per persoon. Dat gaat om 77.350 verzekerden.
Berekening: $0,13 \times 595.000 = 77.350$.
In totaal daalt het premiebedrag dus met € 21.348.600.
Berekening: $77.350 \times € 276 = € 21.348.600$.
- 5** *Maximumscore 2 punten*
Bij verzekeren is sprake van collectieve solidariteit. De verzekerden delen met elkaar de schade. Niet iedereen veroorzaakt echter evenveel schade. Om slecht gedrag te voorkomen (moral hazard) kan de verzekeraar een bonus-malussysteem invoeren. Een aanvullende verzekering zullen alleen mensen afsluiten die verwachten daar voordeel van te hebben. Er is dan geen sprake van solidariteit waar iedereen aan meebetaalt.

Doordat het effect van de rentedaling groter is dan de hoeveelheidstijging, daalt het totale rentebedrag ($R \times Q$).

Omzet = $R \times Q \rightarrow$ Index omzet = $(\text{Index P} \times \text{Index Q}) / 100$.

Index omzet = $(60 \times 120) / 100 = 72$.

Het totale rentebedrag is gedaald met 28% ($72 - 100$).

25 *Maximumscore 2 punten*

De voorwaarden van het sociaal leenstelsel zijn gunstig voor studenten.

Het maakt lenen voor hen ook gemakkelijker. De redenen daarvoor zijn:

Allereerst de aflossingsperiode van 35 jaar (voorwaarde b). Studenten krijgen

ruimschoots de tijd de lening terug te betalen en als dat toch problemen oplevert

vanwege een te laag inkomen, dan stelt ook voorwaarde c gerust, namelijk dat de

terugbetaling afhankelijk is van de draagkracht. Ook deze voorwaarde zorgt ervoor dat

de afgestudeerde student hierdoor later minder snel in betalingsproblemen komt, als hij

nu een lening aangaat.

Opgave 6 Zoek de zon op

26 *Maximumscore 2 punten*

Ruilen over de tijd heeft betrekking op de verschuiving van koopkracht in de tijd door

middel van lenen of sparen. De overheid kan de subsidies met huidig belastinggeld

financieren, maar ook door middel van leningen die latere belastingbetalers moeten

terugbetalen. Maar waarom wil de overheid dat de huidige of toekomstige belasting-

betaler de zonnepanelen financiert?

Voorbeelden van een juiste uitleg zijn:

De duurzame opwekking van energie vergroot de welvaart van toekomstige generaties

(door behoud van natuurlijke hulpbronnen / door behoud van gezonde lucht / door

verminderde CO_2 -uitstoot) en wordt (via de belastingheffing) betaald door de huidige

generatie. (Daarom is er sprake van ruilen over de tijd.)

Of:

Als de overheid de subsidie financiert met een lening, dan wordt deze (via de belasting)

betaald door toekomstige generaties, terwijl de huidige generatie / de gezinnen die de

subsidie ontvangen (het meeste) voordeel heeft/hebben. (Daarom is er sprake van

ruilen over de tijd.)

Of:

Als de overheidssubsidie leidt tot investeringen door huishoudens/bedrijven, dan

worden kosten nu geruild voor lagere (energie)kosten van het huishouden/bedrijf later.

(Daarom is er sprake van ruilen over de tijd.)

27 *Maximumscore 1 punt*

We hebben bij dit examen al een elasticiteit berekend (zie vraag 23). Daarom wil ik je nu

een trucje leren dat je altijd kunt gebruiken wanneer je een grafische vraagfunctie krijgt

zonder scheurlijnen. En dat is hier het geval.

Je trekt dan vanaf de beginsituatie ($P = 500$) een loodlijn naar de x-as. Het rechter deel gedeeld door het linkerdeel met een minteken is dan de prijselasticiteit.

De loodlijn bij een P van 500 eindigt bij $Q = 6$.

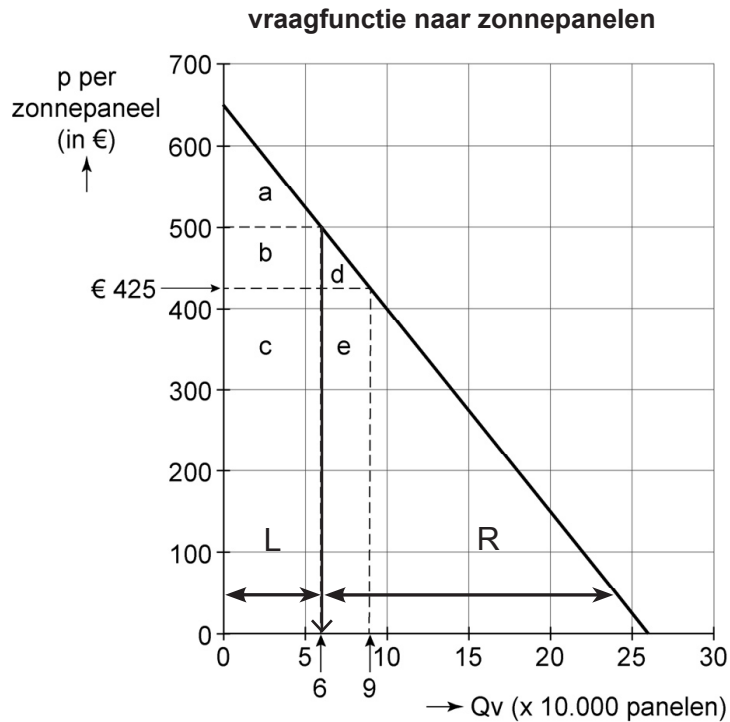
Het rechterdeel bedraagt $(26 - 6 =) 20$ (x 10.000 panelen).

Het linkerdeel bedraagt $(6 - 0 =) 6$ (x 10.000 panelen).

$EPV = -R/L = -20 / 6 = -3,33$ (afgerond $-3,3$).

Zie de grafiek op de volgende pagina.

Grafiek bij opgave 6

Je kunt hier natuurlijk ook de bekende formule van de prijselasticiteit van de gevraagde hoeveelheid toepassen.

$$EPV = \%dQ / \%dP$$

$$\%dQ = (9 - 6) / 6 = 50\%$$

$$\%dP = (425 - 500) / 500 = -15\%$$

$$EPV = 50\% / -15\% = -3,33; \text{ afgerond } -3,3.$$

Een elasticiteit van $-3,33$ betekent dat de gevraagde hoeveelheid $3,33$ meer verandert dan de prijsverandering die daaraan ten grondslag ligt. Een prijsstijging van 10% leidt dan tot een daling van de vraag met $33,3\%$ ($10\% \times 3,33$).

En zoals hier: een daling van de prijs met 15% leidt tot een vraagstijging van 50% .

De vraag naar zonnepanelen is dus elastisch.

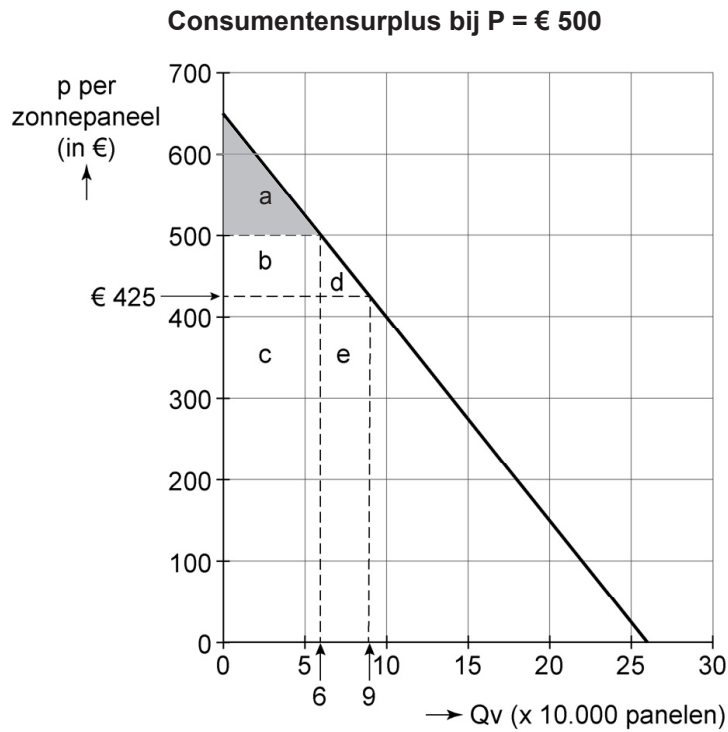
28 *Maximumscore 1 punt*

Het consumentensurplus is het verschil tussen de prijs en de betalingsbereidheid (vraaglijn). Teken eerst het consumentensurplus bij een prijs van € 500 en daarna het consumentensurplus bij een prijs van € 425. Het verschil is de toename van het surplus.

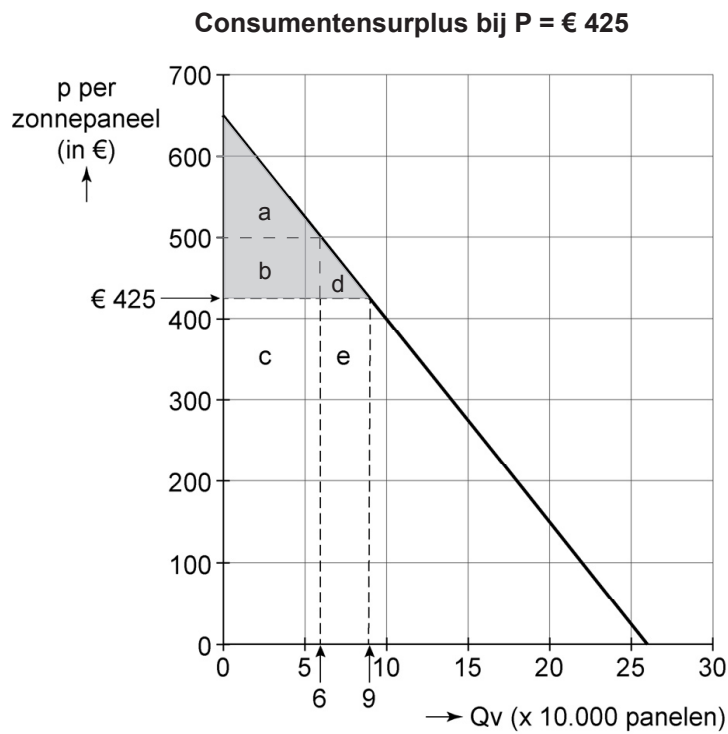
In de grafieken op de volgende pagina zijn beide situaties getekend. Het antwoord lees je vrij gemakkelijk af. Het surplus is gestegen met de oppervlakken b en d.

Zie de grafieken.

Grafiek 1 bij opgave 6

Grafiek 2 bij opgave 6

Eindcijfer

Je cijfer kun je bepalen met behulp van de scoresleutel achterin dit boek.

Checklist Havo Economie – Wat je moet kunnen en kennen voor je examen

In dit laatste hoofdstuk vatten we de havo-examenstof – **volgens het nieuwe economie-programma van 2017** – nog eens samen. Het is een soort checklist voor je om na te gaan of je alle te kennen leerstof beheerst. En een prima samenvatting van wat je moet kennen en kunnen. Het is echter geen vervanging van de leerboeken, omdat het geen opgaven bevat voor toepassing en verwerking van de stof. Evenmin vervangt het een examentrainingsbundel.

De leerstof van het vak economie is verdeeld over een groot aantal onderwerpen of eindtermen, gerangschikt naar concepten (domeinen). Deze checklist biedt niet alleen een handig overzicht, maar ook een beschrijving van alle eindtermen, zodat je weet wat deze inhouden. De concepten 1 ('Schaarste') en 3 ('Ruil') worden getoetst op het school-examen (SE) en niet op het centraal eindexamen (CE).

Een groot voordeel van het doorwerken van deze checklist is dat je weet wat er op het examen zoal van je wordt verwacht. Dat kan immers onzekerheid en twijfel wegnemen. Mocht je bij het bestuderen van de beschrijving van de eindtermen begrippen tegenkomen waarvan je de definities niet meer zo goed weet, dan kun je aan de hand van het register (voor in het boek) en de begrippenlijst (achter in het boek) de betreffende gedeelten nog eens doornemen.

We wensen je alvast veel succes met je examen en de voorbereiding daarop.

INHOUD	pagina
Concept 1: Schaarste	219
Concept 2: Ruil	220
Concept 3: Markt	222
Concept 4: Ruilen over de tijd	237
Concept 5: Samenwerken en onderhandelen	244
Concept 6: Risico en informatie	251
Concept 7: Welvaart en groei	256
Concept 8: Goede tijden, slechte tijden	266

Concept 1: Schaarste

Je moet in contexten kunnen verklaren dat beperkte middelen en ongelimiteerde behoeften dwingen tot het maken van keuzes.

- Economie houdt zich bezig met 'schaarste'. Zowel in onderontwikkelde landen als in Nederland bestaat schaarste. En dat komt omdat de **behoefte** van de bevolking groter zijn dan de **middelen** om aan deze behoeften te voldoen.
- Economisch handelen is op een efficiënte wijze omgaan met beperkte middelen, om daardoor zoveel mogelijk behoeftebevrediging te realiseren.

- De **homo-economicus** zou altijd in zijn eigen belang heel bewust en rationeel handelen. Maar veel mensen doen dat niet.
- Behoeften zijn **dynamisch**. Ze groeien mee met de tijd. Het gevolg daarvan is dat schaarste altijd voorkomt in onze samenleving.
- **Schaarse goederen** zijn goederen waarvoor je een prijs betaalt en die veelal **alternatief aanwendbaar** zijn. Dat wil zeggen voor meer doeleinden geschikt.
- Je kunt economische middelen maar één keer inzetten. Het één gaat vaak ten koste van het ander. Je moet een afweging maken. Economen noemen die 'kosten' dan ook **opofferingskosten** of **opportunity costs**.
- Als je meer geld uitgeeft dan je hebt, kun je te maken krijgen met **schulden**.
- Belangrijke factoren die bij het kopen van goederen een rol spelen, zijn de prijzen die je moet of bereid bent te betalen en de wensen die je hebt. De beperkende factor is altijd je **budget**. Dat zijn de middelen die je ter beschikking staan.
- De budgetlijn markeert de grens tussen de met het aanwezige budget financieel haalbare en financieel niet haalbare goederencombinaties.

Concept 2: Ruil

Je moet in contexten (herkenbare situaties) kunnen verklaren dat het ruilproces de basis vormt voor een optimale inzet van middelen en dat iedereen optimaal zijn comparatieve voordelen kan benutten. Voorts moet je kunnen analyseren dat ruil arbeidsdeling mogelijk maakt en op welke manier geld het ruilproces soepeler laat verlopen.

- Bedrijven brengen economische goederen voort (**produceren**) met behulp van schaarse productiefactoren (arbeid, kapitaal, natuur en ondernemerschap). Gezinnen schaffen deze goederen en diensten aan. Dit noem je **consumeren**. Geld in de functie van **ruilmiddel** maakt deze handel gemakkelijk.
- Wanneer je goederen ruilt, spreek je van **directe ruil**.
- Directe ruilhandel kent twee problemen. Het eerste probleem is dat de artikelen die twee mensen hebben om te ruilen, in waarde ongelijk zijn. Een tweede probleem dat zich kan voordoen is dat een persoon behoefte heeft aan het artikel van een ander, maar niet omgekeerd.
- Handel ontstaat niet alleen bij de aanwezigheid van **absolute kostenverschillen**. Deze kunnen ontstaan door taakverdeling (**specialisatie**). Ook bij **relatieve (comparatieve) kostenverschillen** kan handel ontstaan. Het blijkt dan toch voordeliger om te specialiseren in iets dat nog meer geld oplevert, dan datgene wat je niet meer zelf doet.
- **Specialisatie** en **arbeidsverdeling** doen de arbeidsproductiviteit toenemen en daarmee de productie.
- Een ruileconomie heeft een rechtssysteem nodig om **eigendomsrechten** te beschermen. Dit eigendomsrecht heeft betrekking op allerlei zaken en heeft daarom ook verschillende benamingen. De bekendste zijn het *auteursrecht*, het *merkenrecht*, het *octrooirecht*, enz. In deze gevallen spreken we ook wel van **geestelijk** of **intellectueel eigendom**.
- Aan ruil zijn vaak extra kosten verbonden om de ruiltransactie goed te kunnen laten verlopen. We noemen deze extra kosten de **transactiekosten**.
- Een betrouwbaar betaalmiddel leidt tot meer ruilhandel en daarmee tot meer welvaart.
- Een belangrijk welvaarts criterium is dat van **Pareto**. Deze econoom stelt dat de welvaart toeneemt zolang mensen er in principe op vooruit gaat, terwijl niemand er op achteruit gaat.

Begrippenlijst

Deze begrippenlijst bevat een alfabetisch overzicht van veelvoorkomende economische begrippen met verwijzingen naar de uitwerking van één of meer examenopgaven waarin deze begrippen voorkomen. Met behulp van deze lijst kun je gericht naar opgaven zoeken om (extra) te oefenen.

Toelichting: 2021-I-5 = eindexamen 2021, opgave 5; 2018-II-3 = herexamen 2018, opgave 3.

Begrip	Uitwerking(en)	Begrippen	Uitwerking(en)
Aanbodlijn/-functie (zie: Verschuiving)		Belastbaar inkomen	2021-II-4
Accijns/accijnzen	2016-I-4	Belastingbeleid (politiek)	2016-II-1
	2016-II-5		2017-I-2
	2021-I-4	Belastingdruk/-heffing	2016-I-2
Afwentelen (van hogere kosten in de prijs)	2016-I-4	Belastinglek	2018-I-5
	2017-I-4	Beloningen (productiefactoren)	2018-I-2
	2018-II-2		2018-II-4
Anti-cyclisch begrotingsbeleid	2018-I-2	Beroepsbevolking	2021-II-4
	2018-II-2	Bestedingsinflatie	2017-I-4
AOW (werking)	2021-II-3		2018-II-2
Appreciatie	2018-II-2	Besteedbaar inkomen	2018-I-5
Arbeidsmarkt	2016-II-4		2021-I-3
	2018-I-5	Betalingsbalans	2016-I-5
Arbeidsparticipatie (deelname)	2016-II-4		2018-II-2
Arbeidsproductiviteit	2016-I-2		2019-I-4
	2018-I-5		2021-I-5
	2018-II-5	Betalingsbereidheid	2021-II-2
	2021-II-2		2018-I-1
Asymmetrische informatie	2016-I-3		2018-II-1
	2018-I-4		2021-I-4
	2018-II-3	Bezettingsgraad (investeringen)	2021-II-6
	2019-I-3	Binnenlands product	2017-I-4
	2021-I-4		2018-I-2
	2021-II-1	Bonus-malusregeling/-systeem	2019-I-6
Averechtse selectie	2018-I-4		2016-I-3
	2018-II-3	Break-even (-analyse/-punt, -berekening/-productie)	2021-II-1
	2019-I-3		2016-I-1
	2021-I-4		2017-I-1
	2021-II-1	Bruto binnenlands product (bbp)/ Bruto nationaal product (bnp)	2018-III
	2021-II-4		2018-I-2
Bad risks always drives out good risks	2021-II-4		2019-I-6
Begrotingstekort	2021-I-3		2021-I-2
Begrotingssaldo (B – O)	2018-I-2	Bruto inkomen	2016-II-4
Begrotingspolitiek	2021-I-3		2021-II-4